

CÂȘTIGĂTORI AI PREMIULUI PULITZER
WILL & ARIEL DURANT

LECTIILE ISTORIEI

Studii despre 5 000 de ani de istorie,
cultură și civilizație umană

Will și Ariel Durant, după ce au petrecut peste 50 de ani scriind celebra serie *Povestea civilizației*, au primit Premiul Pulitzer pentru nonficțiune generală, în 1968. În 1977, au primit Medalia Prezidențială a Libertății. Campioni ai drepturilor omului și reformelor sociale, au continuat să educe și să pașioneze cititori din toată lumea. Pentru mai multe informații despre opera lor, vizitați www.will-durant.com.

Traducere din limba engleză
CORINA DOBROTĂ

LITERA®
București
2020

Lecții istorice

titlu de învățământ
însemnă aprecierea și înțelegerea

The Lessons of History

Will și Ariel Durant

Copyright © 1968 Will și Ariel Durant

Copyright înnoit © 1996 Monica Ariel
Mihel și Will James Durant Easton

Editie publicata pentru prima data de
Simon&Schuster, Inc.

Carte Pentru Toți este parte
a Grupului Editorial Litera
O.P. 53; C.P. 212, sector 4,
București, România
tel.: 021 319 63 93; 0752 101 777

Lecții istorice
Will și Ariel Durant

Copyright © 2020
Grup Media Litera
pentru editia in limba romana
Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și filii
Redactori: Isabella Prodan,
Georgiana Harghel
Corector: Olimpia Băloiu
Copertă: Cătălin Ancoreanu
Tehnoredactare și prepress:
Bogdan Coscaru

Descrierea CIP a Bibliotecii
Naționale a României
DURANT, WILL
Lecții istoriei / Will și Ariel
Durant; trad. din lb. engleză:
Corina Dobrotă. –
București: Litera, 2020
ISBN 978-606-33-4802-0
I. Durant, Ariel
II. Dobrotă, Corina
821. 111

CUPRINS

PREFATĂ	7
I. EZITĂRI	9
II. ISTORIA ȘI PĂMÂNTUL	13
III. BIOLOGIA ȘI ISTORIA	17
IV. RASA ȘI ISTORIA	25
V. CARACTERUL ȘI ISTORIA	35
VI. MORALA ȘI ISTORIA	43
VII. RELIGIA ȘI ISTORIA	51
VIII. ECONOMIA ȘI ISTORIA	63
IX. SOCIALISMUL ȘI ISTORIA	71
X. GUVERNUL ȘI ISTORIA	83
XI. ISTORIA ȘI RĂZBOIUL	99
XII. CREȘTERE ȘI DECĂDERE	107
XIII. ESTE PROGRESUL REAL?	119
GHIDUL CĂRȚILOR MENTIONATE	
ÎN NOTE	129
NOTE	133

Si acum, ca de atâtea alte ori în trecut, trebuie să îi mulțumim cu recunoștință, pentru ajutor și sfaturi, ficei noastre Ethel.

WILL ȘI ARIEL DURANT

ATATEA

I. EZITĂRI

Pe măsură ce studiile sale se apropiu de sfârșit, istoricul se confruntă cu o provocare: la ce folosesc acestea? În munca sa se regăsește oare doar placerea de a povesti despre mărirea și decăderea națiunilor și a ideilor, și povești triste despre moartea regilor? A învățat oare mai mult despre natura umană decât omul de pe stradă care nu a deschis vreodată o carte? I-a conferit oare istoria vreo iluminare asupra condiției noastre prezente, vreo orientare pentru judecăți și politici, vreo protecție împotriva neplăcutelor surpirze sau vicisitudinilor schimbării? A descoperit tipare în înșiruirea evenimentelor trecute astfel încât să poată prevedea acțiunile viitoare ale omenirii sau moartea statelor? Poate că până la urmă „istoria nu are sens“¹ și nu ne învață nimic, că îndelungatul trecut a fost doar o palidă repetiție a greșelilor pe care viitorul e menit să le facă la o scară mai mare?

Uneori simțim acest lucru și ne copleșesc o mulțime de îndoieri. Mai întâi, chiar știm ce a fost în trecut, ce s-a întâmplat de fapt, sau e istoria doar o „fabulă“ despre care opiniile sunt „împărțite“? Ceea ce știm despre evenimentele din trecut e mereu incomplet, probabil inexact, obscurizat de dovezi

ambivalente și de parti-pris-urile istoricilor, poate deformat de propriile noastre tendințe patriotice sau religioase. „Cea mai mare parte din istorie sunt presupuneri, iar restul sunt prejudecăți.“² Chiar și istoricul care intenționează să se ridice mai presus de tendința de a favoriza țara, rasa, credința sau categoria sa soci-ală își va trăda predilecția secretă în alegerea materialelor, în nuanțele adjecțivelor folosite. „Întotdeauna istoricul simplifică excesiv și selectează la repezelă o mică parte din fapte și persoane ușor de gestionat dintr-o multitudine de suflete și evenimente a căror complexitate nu o poate niciodată cuprinde sau înțelege.“³ În plus, concluziile noastre dinspre trecut spre viitor sunt și mai riscante ca de obicei, din cauza schimbării accelerate. În 1909, Charles Péguy consideră că „lumea a trecut prin mai puține schimbări de la Iisus Hristos începând cu ultimii 30 de ani“⁴, și poate că vreun Tânăr doctor în fizică ar adăuga azi că domeniul său științific s-a schimbat mai mult din 1909 începând cu toată perioada anterioară. În fiecare an – uneori, pe timp de război, în fiecare lună – o nouă metodă, invenție sau situație obligă din nou la ajustarea comportamentului și al oamenilor. Mai mult, un element de noroc, poate de libertate, pare să intre în comportamentul metalelor și al oamenilor. Nu mai suntem siguri că atomii, și cu atât mai puțin organismele, vor reacționa pe viitor aşa cum credem că au reacționat în trecut. Electronii, precum Dumnezeul lui Cowper, acționează pe cai misterioase ca să-și înfăptuiască minunile, iar vreun capriciu sau împrejurare ciudată pot dezechilibra ecuațiile naționale, ca

atunci când Alexandru cel Mare a băut până a murit și și-a lăsat imperiul să se destrame (323 î.Hr.), sau când Frederic cel Mare a fost salvat de la dezastru de urcarea pe tron a unui țar cu o slăbiciune pentru modul de viață prusac (1762).

Cu siguranță că istoriografia nu poate fi o știință. Poate fi doar o industrie, o artă și o filosofie – o industrie prin scoaterea la lumină a faptelor, o artă prin stabilirea unei ordini semnificative în haosul materialelor, o filosofie prin căutarea perspectivei și a iluminării.

„Prezentul este trecutul adunat pentru acțiune, iar trecutul este prezentul dezvăluit pentru înțelegere“⁵ – sau cel puțin așa credem și sperăm. În filosofie încercăm să vedem partea în lumina întregului; în „filosofia istoriei“ încercăm să vedem momentul prezent în lumina trecutului. Știm că în ambele cazuri acesta este sfatul cel mai potrivit; perspectiva totală e o iluzie optică. Nu știm întreaga istorie a omului; probabil că au existat multe alte civilizații până la cea sumeriană sau egipteană; abia am început să explorăm! Trebuie să operăm cu cunoștințe parțiale și să ne mulțumim pe moment cu probabilități; în istorie, ca și în știință sau politică, relativitatea e regula, iar orice formulă ar trebui să ne dea de gândit. „Istoria face hăz de toate încercările de a-i forța cursul în tipare teoretice sau făgașe logice; nu ține cont de generalizările noastre, ne încalcă toate regulile; istoria e barocă.“⁶ Poate că, între aceste limite, putem învăța suficient din istorie pentru a putea suporta cu răbdare realitatea și pentru a ne respecta iluziile unii altora.

De vreme ce omul e doar o clipă în timpul astronomic, un oaspete trecător pe pământ, un spor al speciei sale, un vîlăstar al rasei sale, un compus din corp, caracter și minte, un membru al familiei și al comunității, un credincios sau un sceptic, o unitate într-o economie, poate un cetățean al unui stat sau un soldat al unei armate, ne putem pune întrebarea la fiecare categorie – astronomie, geologie, geografie, biologie, etnologie, psihologie, etică, religie, economie, politică și război – ce are istoria de spus despre natura, comportamentul și perspectivele omului. Este o încercare dificilă, și doar un nesocotit ar încerca să comprime 100 de secole în 100 de pagini de concluzii discutabile. Să începem.

II. ISTORIA ȘI PĂMÂNTUL

Să definim istoria, în complexa sa dualitate, drept evenimentele sau memoria trecutului. Istoria umană este un mic punct în spațiu, iar prima sa lecție este modestia. În orice moment o cometă se poate apropiă prea mult de Pământ și poate să îi schimbe traiectoria, sau să sufoce oamenii și puricii deopotrivă cu gaze sau temperaturi extreme; ori un fragment din mândrul Soare poate aluneca tangențial – aşa cum se crede că a făcut și planeta noastră în urmă cu câteva clipe astronomice – și poate cădea peste noi într-o sălbatică îmbrățișare care să încheie totul în suferință și moarte. Acceptăm de la bun început aceste posibilități, replicând cosmosului în cuvintele lui Pascal: „Când universul îl va zdrobi, omul va fi în continuare mai nobil decât ceea ce l-a ucis, fiindcă știe că va muri, dar universul nu știe nimic despre victoria sa”.¹

Istoria se supune geologiei. În fiecare zi, undeva, marea invadează uscatul sau uscatul marea; orașele dispar sub ape, iar catedralele scufundate își bat meleancolice clopoțele. Munții se înalță și se prăbușesc în ritmul formării și al eroziunii; râurile se umflă și ieș din matcă sau seacă sau își schimbă cursul; văile

devin deșerturi, iar istmurile strâmtori. La scară geologică, scoarța Pământului e fluidă, iar omul se mișcă pe ea la fel de nesigur ca Sfântul Petru mergând pe valuri către Iisus.

Clima nu ne mai controlează atât de mult pe cât presupuneau Montesquieu și Buckle, dar ne impune limite. Iar ingeniozitatea umană deseori învinge obstacolele geologice: poate iriga deșerturile și aduce aerul condiționat în Sahara; poate dărâma sau trece munții, poate terasa dealurile cu viță-de-vie; poate construi un oraș plutitor ca să traverseze oceanul sau pășări gigantice ca să se avânte spre cer. Dar o tornadă poate distrugă într-o oră un oraș care a fost construit într-o sută de ani; un aisberg poate răsturna sau tăia în două palatul plutitor și trimește 1 000 de petrecăreți în lumea de dincolo. Dacă ploile devin prea rare, civilizația dispare sub nisipuri, ca în Asia Centrală; dacă sunt prea abundente, civilizația e sufocată de junglă, ca în America Centrală. Dacă temperatura medie crește cu 10 grade în zonele cele mai prospere, probabil vom recădea într-o sălbăticie letargică. Într-un climat subtropical, o națiune de jumătate de miliard de oameni poate procrea în neștiire, dar căldura enervantă o poate face vulnerabilă la cuceriri repetate din partea războinicilor din habitate mai blânde. Generații după generații iau din ce în ce mai mult în stăpânire Pământul, dar până la urmă devin inevitabil fosile în solul său.

Geografia e matricea istoriei, mama sa iubitoare și căminul său disciplinator. Râurile, lacurile, oazele, oceanele atrag coloniști care să se le populeze

malurile, fiindcă apa e viața oamenilor și a orașelor, oferind căi necostisitoare pentru transport și comerț. Egiptul a fost „darul Nilului“, iar Mesopotamia a fondat civilizații successive „între cele două fluvi“ și de-a lungul canalelor. India e fiica fluviilor Indus, Brahmaputra și Gange; China își datorează bucurile și tristețile marilor fluviilor care (ca și noi) deseori au deviat de la cursul lor firesc și au fertilizat vecinătățile. Italia împodobește văile fluviilor Tibru, Arno și Po. Austria s-a dezvoltat de-a lungul Dunării, Germania de-a lungul Elbei și Rinului, Franța de-a lungul Rhenului, Loirei și Senei. Petra și Palmyra și-au tras seva din oazele deșertului.

Când au devenit prea numeroși pentru teritoriul inițial, grecii au fondat colonii pe țărmul Mediteranei („ca broaștele pe malul unui eleșteu“, spune Platon²) și al Mării Negre. Timp de 2 000 de ani – de la bătălia din Salamina (480 î.Hr.) până la înfrângerea Armada spaniole (1588) – țărmurile de nord și de sud ale Mediteranei au rivalizat pentru titlul de cămin al ridicării omului alb. Dar, în 1492 și după această dată, călătoriile lui Columb și Vasco da Gama au deschis calea omului în înfruntarea oceanelor; suveranitatea Mediteranei a fost pusă la îndoială; Genova, Pisa, Florența, Veneția au intrat în declin; Renașterea a început să pălească; națiunile de la Atlantic au câștigat teren și, până la urmă, și-au extins suzeranitatea peste jumătate de lume. „Imperiul se extinde spre vest“, scria George Berkeley prin 1730. Va continua această tendință, traversând Pacificul, exportând tehnicile industriale și comerciale din Europa și America în

China, aşa cum s-a întâmplat mai înainte cu Japonia? Va aduce fertilitatea orientală, combinată cu ultimele tendințe în tehnologia occidentală, declinul Vestului?

Apariția avioanelor va schimba și mai mult dezvoltarea civilizației. Rutele comerciale vor urma din ce în ce mai puțin cursul fluviilor și mărilor; oamenii și mărfurile vor zbura din ce în ce mai direct spre destinație. Țări precum Anglia și Franța vor pierde avantajul comercial al bogatei și convenabilei linii de coastă; țări precum Rusia, China și Brazilia, dezavantajate de inegalitatea evidentă dintre suprafața de uscat și linia coastei, vor rezolva o parte din acest handicap recurgând la transportul aerian. Orașele de pe coastă vor obține din ce în ce mai puțin profit din dificilul transfer al bunurilor de pe vas pe tren și invers. Când supremația mării în sfârșit va ceda în fața transportului aerian în comerț și război, vom asista la una dintre revoluțiile istorice fundamentale.

Influența factorilor geografici descrește pe măsură ce tehnologia avansează. Caracteristicile și delimitarea unei suprafețe pot oferi ocazii pentru agricultură, minerit sau comerț, dar numai imaginația și inițiativa conducerilor, precum și hărnicia și consecvența celor care îi urmează pot transforma potențialul în realitate; și doar o combinație similară (așa cum se întâmplă azi în Israel) poate face o cultură să capete contur în ciuda miilor de obstacole naturale. Omul, nu Pământul, construiește civilizația.

III. BIOLOGIA ȘI ISTORIA

Istoria este un fragment din biologie: viața omului este o parte din vicisitudinile organismelor din mare și de pe uscat. Uneori, când ne plimbăm prin pădure într-o zi de vară, auzim în jur mii de zgomote de animale care zboară, sar, se târăsc sau sapă galerii. Animalele speriate fug din calea noastră; păsările își iau zborul; peștii se scufundă rapid în pârâu. Deodată, ne dăm seamă că aparținem unei minorități pe această planetă imparțială, iar pentru o clipă simțim, precum aceste feluri vietăți, că le încălcăm habitatul natural. În acest fel toate realizările umane pălesc în istoria și perspectiva vieții polimorfe; toată întrecerea economică, rivalitatea pentru parteneri, toată munca, dragostea, suferința, războiul, toate sunt asemănătoare cu căutarea, împerecherea, lupta și suferința care se ascund sub aceste trunchiuri, frunze, ape sau tufișuri.

Prin urmare, legile biologiei sunt lecțiile fundamentale ale istoriei. Suntem la cheremul proceselor și al încercărilor evoluției, al luptei pentru existență și al supraviețuirii celui mai puternic. Dacă pare că unii dintre noi scapă de această luptă e pentru că se află sub protecția unui grup; însă grupul va trebui să treacă testul supraviețuirii.

Deci, prima lecție biologică a istoriei este că viața înseamnă competiție. Competiția nu e doar viața comerțului, ci este comerțul vieții – calm când hrana se găsește din abundență, violent când gurile de hrănire sunt prea multe. Animalele se mănâncă între ele fără să facă prea mult caz; oamenii civilizați se mănâncă unii pe alții cu ajutorul legii. Cooperarea e reală și crește odată cu dezvoltarea socială, dar mai ales fiindcă este un instrument și o formă de competiție; cooperăm în propriul grup – familie, comunitate, club, parohie, partid, „rasă“ sau națiune – ca să ne consolidăm grupul în întrecerea sa cu alte grupuri. Grupurile în competiție au calitățile indivizilor în competiție: spiritul de acumulare, agresivitatea, partizanatul, mândria. Statele noastre, fiind o multiplicare a propriului nostru eu, sunt ceea ce suntem noi; ne exprimă natura mai pregnant și fac binele și răul pe care îl facem noi la scară exponențială. Suntem lacomi, adunători, agresivi, fiindcă sângele nostru încă își amintește de mileniile în care strămoșii noștri erau nevoiți să vâneze, să lupte și să ucidă ca să supraviețuască, precum și să mănânce cât îi ținea stomacul, de teamă că nu vor captura prea curând o altă pradă. Războiul este modul de hrănire a unei națiuni. Promovează cooperarea, fiindcă e forma supremă de competiție. Până când nu devin membre ale unui mare grup protector, statele noastre vor continua să se poarte ca niște indivizi și familii în stadiul de vânătoare.

Cea de a doua lecție de biologie a istoriei e că viața înseamnă selecție. În întrecerea pentru hrană și

parteneri, unele vietăți câștigă, altele pierd. În lupta pentru existență, unii indivizi sunt mai bine înzestrăți decât alții pentru a face față testului supraviețuirii. De vreme ce natura (aici în sensul realității globale cu toate proceșele sale) nu a citit prea atent Declarația americană de Independență și nici Declarația franceză a Drepturilor Omului, cu toții ne naștem liberi și inegali: supuși eredității noastre fizice și psihologice, obiceiurilor și tradițiilor grupului din care provinem; cu diverse înzestrări în ceea ce privește sănătatea, forța fizică, capacitatea mentală și caracterul. În natură, diferențele sunt materialul necesar pentru selecție și evoluție; geneticii identici diferă într-o sută de feluri și nici măcar două boabe de măzăre nu sunt exact la fel.

Inegalitatea nu este doar naturală și înăscută, ci crește odată cu complexitatea civilizației. Inegalitățile ereditare conduc la inegalități sociale și artificiale; fiecare invenție sau descoperire aparține unui individ exceptional, făcându-i pe cei puternici mai puternici, iar pe cei slab relativ mai slabî decât înainte. Dezvoltarea economică specializează funcțiile, diferențiază abilitățile, face indivizii din grup să capete valoare diferită. Dacă ne-am cunoaște în profunzime semenii, am putea selecta 30% dintre ei, ale căror abilități combinate ar fi egale cu cele ale tuturor celorlalți la un loc. Viața și istoria fac exact acest lucru, cu o sublimă nedreptate care ne amintește de Dumnezeul lui Calvin.

Natura râde de uniunea libertății cu egalitatea din utopiile noastre. Fiindcă libertatea și egalitatea sunt dușmani eterni și declarați, iar când una îclina